

Slovensko-maďarská koexistencia: pohľad biológa

Ladislav Kováč

"Všetky európske kultúry sú spoluvinné na vražednej hlúposti nacionalistického expanzionizmu."

Györgyi Konrad, 1984

Problém koexistencie Maďarov a Slovákov v stredoeurópskom priestore možno chápať na troch úrovniach:

a) Ako problém osobný. Týka sa života každého človeka v tomto regióne. Každý by sa mal nad jeho povahou a riešením zamýšľať.

b) Je to problém politický. Celoeurópsky. Zabúda sa, že Uhorsko bolo po Balkáne druhou etnicky najheterogennejšou oblasťou Európy. Rozparcelovaním na "národné" štáty heterogenita nezmizla, len sa stala menej nápadnou. Možno ju chápať kladne ako zdroj evolučnej súťaživosti a kultúrneho polymorfizmu, ale aj záporne ako možný zdroj násilných konfliktov. Po stáročia sa tento región politickou kultúrou, spôsobom riešenia konfliktov, celkovou vzdelanosťou výraznejšie od balkánskeho neodlišoval. Napriek kultúrnej pozlátke posledného storočia má preto v podstate rovnaký potenciál k dobru i zlu.

c) Je problémom vedeckým. Veda musí i v tomto prípade byť protiváhou predsudkov, ľží, emocionálneho zaujatia. Z vedy by mali vychádzať úvahy intelektuálov i praktické kroky politikov.

1. Opodstatnenosť biologického pohľadu

Problém má svoje historické korene. No je chybou domnievať sa, že analýza historikov je jedinou, ktorá nám ho umožní pochopiť. Pri analýze dejín je iste iba historiografia kompetentná

zodpovedať otázku "ako?". Otázka "prečo?" potrebuje však i názor psychológa, sociálneho psychológa, sociológa. I biológa: človek, aktér dejín, je živočíchom, produktom biologickej evolúcie; je preto opodstatnené považovať biológiu za fundament humanitných vied. Sú elementy biológie, bez ktorých sociálnej dynamike nemožno porozumieť:

a) Človek je skupinový živočích. Prírodným výberom bol uspôsobený pre život v skupinách, cez ktorý sa zaistovalo prežitie spoločného súboru biologických replikátorov, génov. S členmi vlastnej skupiny je jedinec spojený kladnými emocionálnymi väzbami, ktoré umožňujú spoluprácu, hierarchické usporiadanie skupiny, podriadenosť i zápas o moc, predvádzanie sa, hrdinstvo, solidaritu. V podmienkach, v ktorých bol človek selektovaný, rozdielne skupiny boli v antagonistických vzťahoch, pretože súťažili o obmedzené zdroje. To urobilo z človeka navyše teritoriálneho živočícha: skupina si nárokuje a bráni vlastné teritórium. Čím je silnejšia solidarita v rámci skupiny, tým je väčší antagonizmus voči príslušníkom cudzích skupín. A tak isto opačne. Skupinovej prirodzenosti človeka dáva kognitívny aparát prostredníctvom ideológie charakter posvätnosti. Schopnosť tvoriť a prijímať aj najpodivnejšie, i absurdné, ideológie je súčasťou našej biologickej výbavy - ideológia je najúčinnjším sociálnym "tmelom". V rannom detstve a v puberte sa ideológia ukladá do jedinca zvlášť silno imprintingom (vpečatením).

Skupiny, pre život v ktorých sme boli selektovaní, boli skupiny lovcov a zberačov. Ekonomický a kultúrny vývoj zmenil charakter skupín, s ktorými sa identifikujeme a dal im arbitrérny charakter. Klany, kmene, sekty, cirkve, profesné združenia, športové družstvá a kluby - také sú podoby identifikačných skupín. V posledných dvoch storočiach výraznými, ale tak isto arbitrérnymi, identifikačnými skupinami sa stali národy. Biologická podstata však ostala: národ je modernou podobou pôvodnej loveckej skupiny. Hádám nič zreteľnejšie nedokazuje biologickú povahu nacionalizmu, ako skutočnosť, že agresívny

nacionalizmus vykazuje negatívnu koreláciu s intelligenčnou úrovňou osobnosti. Iste, nacionalistami bývajú aj superinteligentní psychopati, ale častejšie sú nimi simplexné osobnosti.

b) V evolúcii človeka kultúrna evolúcia komplementuje evolúciu biologickú. Rolu génov preberajú iné replikátory: mémy. Sú replikačnými jednotkami, z ktorých sa zostavujú kultúrne a sociálne fenomény. Majú vlastnú, od konkrétnych ľudí do značnej miery nezávislú dynamiku. Sledujú iba svoje udržanie a z ľudí často robia sluhov, ba otrokov v záujme tohto jediného cieľa. Zvlášť virulentné mémy, z ktorých sa skladá fenomén nacionalizmu, dokážu vytlačiť iné mémy a premýšľavých jedincov zmeniť na slepých fanatikov.

c) Kognitívny aparát človeka bol evolúciou skonštruovaný tak, že nás núti k lineárnemu deterministickému výkladu javov. Na dejiny sa pozeráme ako na súvislý zmysluplný príbeh. V skutočnosti sú dejiny hromadou udalostí často príčinne nespojených, určených náhodami, trajektóriou plnou nestabilit, v zásade znemožňujúcou extrapolácie do budúcnosti. To len pri pohľade ex post sa nám história javí ako zmysluplný príbeh. Tie isté udalosti popisuje však veľa rozdielnych, často i protikladných príbehov, pretože citový vzťah k udalostiam rozhoduje o výbere relevantných faktov a o ich interpretácii. Je potom pochopiteľné, že rozdielne identifikačné skupiny majú rozdielne výklady tých istých historických udalostí.

d) Evolúcie, biologická i kultúrna, nás selektovali tak, aby sme mali ilúzie o motívoch svojho konania, aby sme boli udržovaní v sebaklame. Je to účelné - slúži účinnému udržovaniu a množeniu biologických a kultúrnych replikátorov. Pravé motívy nášho správania sú poväčšine menej vznešené, než nahovárame svojmu okoliu i sebe. K takýmto sebaklamom patrí aj "nezištná" túžba po historickej spravodlivosti. Dejiny, vektorový súčet presadzovania sebeckých záujmov, výslednica interakcií jednotlivcov a skupín s rozdielnymi potrebami, ruleta, ktorá výhry a straty rozdeľuje naslepo, nemôžu produkovať nič iné než pestrú zmes výsledkov,

ktoré sú pre jedno individuum či skupinu výhrou a preto pre iných prehrou; jedným sa javia ako krivdy, druhým ako spravodlivá odmena. Vášnivý boj za historickú spravodlivosť je vždy podozrivý. Ak máme sklon volať po historickej spravodlivosti dnes, pozrime sa s odstupom, čím bývala v minulosti: závišťou; pomstou; kompenzáciou vlastnej neschopnosti alebo komplexov; kriesením nízkych pudov a nadbiehaním masám. Ak je čo deterministické v dejinách, tak je to súvislý reťazec krívd a ich naprávania v mene spravodlivosti novými krivdami, za ktorými "spravodlivo" nasledujú ďalšie krivdy.

e) U živočíšnych druhov je vnútrodruhové zabíjanie ojedinelým javom - evolúcia proti nemu vypracovala zábrany. Antagonistickí jedinci alebo skupiny si navzájom hrozia, zápasia - často len v ritualizovanej podobe - ale málokedy sa usmrtia. Zabíjané sú len živočíchmi iného druhu. Pri pohľade na potoky krvi, čo pretiekli ľudskými dejinami, javil by sa človek ako mimoriadne agresívny, ba anomálny živočích. Nie je však jedným ani druhým.

Skôr než agresívnym, človek je plachým, vystrašeným tvorom. Jeho agresivita je najmä frustračná. Podobá sa agresivite potkana, zahnaného do kúta: slepo útočí, keď nevidí nijaké východisko. Strach je hlavným zdrojom individuálnej agresivity.

Kolektívna agresivita má inú povahu. Hierarchičnosť ľudských skupín je umožnená poslušnosťou a oddanosťou tých, čo sú v hierarchii nízko, tomu, kto je nadradený. Mocichtivý vodca dokáže cez poslušnosť vyvolať agresívne správanie podriadených; najmä keď do služieb vodcu skonštruujú intelektuáli odpovedajúcu ideológiu. Strach z neznámeho a neistotu dokáže ideológia premeniť na pseudospeciáciu: príslušník inej skupiny, tobôž ak je anonymnou súčasťou nepriateľskej masy, nie je považovaný za človeka, príslušníka vlastného druhu: zabíjaný je potom bez zábran.

2. Prvá osobná digresia: premýšľanie o slovenskej vede a dejinách

Uvažujúc nad neutešeným stavom vedy na Slovensku, a v širšom zmysle duchovného stavu spoločnosti vôbec, publikoval som v roku 1989, ešte pred rozpadom komunistického režimu, názor, že jednou z príčin by mohla byť dominujúca, pomýlená, filozofia národa a národných dejín. Tá, ku ktorej sa ešte kriticky vrátim. Niektorí polemici ma poučovali, že sa mýlim - príčina je jasná a je inde: v komunistickom systéme. Komunizmus však už nemáme a duchovný stav nie je oveľa odlišný. Svojím názorom som podráždil niektorých historikov a filozofov, ktorí v ňom videli zasahovanie diletanta do svojich kompetencií. Neopodstatnene. Bolo by smiešne pripisovať mi ambície historika. V ničom som údaje historikov a filozofov nespochybňoval, nič som k nim amatérsky nepridával. Naopak, moja analýza volala po vedecky fundovanom zhodnotení dejín nášho myslenia. Ukazovala, že práve z polovzdelanosti a diletantstva vyrástla nemohúca romantizujúca kultúrna tradícia, ktorú treba nahradiť inou, realistickou. Aj tú možno v našich dejinách nájsť, no iba ako skromnú Popolušku.

3. Tri jazykové digresie

a) Maďarčina nevie rozlíšiť termíny Uhorsko/Maďarsko, uhorský/maďarský - pre oba pojmy dvojice má iba jedno slovo. (V angličtine, francúzštine i nemčine sú síce slová dva, ale bežne sa používajú zameniteľne, ako keby boli synonymá.) Je to to isté, ako keby v našom jazyku chýbalo slovo Británia (Brit, britský) a preto by sme Škótov označovali za Angličanov a Škótsko považovali za súčasť Anglicka.

V slovenčine je rozlíšenie jednoznačné: Uhorsko bolo stredoeurópskym štátom do roku 1918 a potom prestalo existovať; Uhrami boli všetci občania uhorského štátu: Chorváti, Maďari, Nemci, Poliaci, Rómovia, Rumuni, Rusíni, Slováci, Srbi, Židia.

Ak sa toto rozlíšenie - logické a opodstatnené - nezavedie všeobecne, bude lexikálny zmätok predstavovať vážnu prekážku v interpretácii dejín, a hlavne v úsilí o slovensko-maďarské

dorozumenie.

b) V angličtine a francúzštine sa nedôsledne rozlišujú termíny "národ" a "ľud" a niekedy sa berú ako synonymá. Navyše v anglickej i francúzskej kultúre má pojem "národ" iný význam ako v strednej Európe. Preklad slova "nation" ako "národ" často zahmlieva odpovedajúci výklad povahy medzinárodných organizácií a dokumentov a vedie k nedorozumeniam. Nesprávne používame termíny Organizácia spojených národov (namiesto štátov) alebo Národná rada (namiesto Štátna rada). Niekedy sa "práva občanov" zamieňajú za "práva národov". Ideológia prezidenta T. W. Wilsona "práva národov na sebaurčenie", ktorou bolo treba zdôvodniť demontáž Rakúska-Uhorska v roku 1918, má v anglosaskej mysli inú kognitívnu konotáciu, ako v mysli stredoeurópskej. Táto pojmová nejasnosť bola, zdá sa, príčinou, prečo si tvorcovia Československa sami pre seba presne nevyjasnili, či "československý národ" mienia politicky alebo jazykovo a etnicky a touto neujasnenosťou možno do jeho základov zaprogramovali aj jeho vnútorné krízy a nevyhnutný koniec.

c) V 19. storočí bolo v maďarčine zavedené terminologické rozlíšenie spoločentiev na "národy" a "národnosti", v záujme opodstatnenia pojmu "maďarský politický národ". Toto rozlíšenie sa dnes ako bumerang vrátilo a komplikuje postavenie maďarsky hovoriacich občanov Slovenskej republiky. Len vďaka nemu môže pretrvávať termín "štátotvorný národ", tentokrát - pre zmenu - vzťahujúci sa len na slovensky hovoriacich občanov.

4. Slováci a Maďari majú spoločné politické a kultúrne dejiny

Čo laika prekvapí, keď vezme do rúk knihy o maďarských a slovenských dejinách, je rozdielne poňatie spracovávaného materiálu. Pre maďarských historikov sú dejiny Uhorska dejinami maďarského národa a uhorského štátu. Výklad dejín začína popisom života maďarských kmeňov v stepiach pod Uralom a okolo Volgy,

pokračuje založením a vývojom uhorského štátu v Karpatskej kotline a končí dejinami maďarského štátu, ktorý, zároveň s tromi ďalšími, vznikol po rozpade Uhorska. "Menšinovým" národnostiam - ktoré už podľa prvého spoľahlivého sčítania ľudu, urobeného za Jozefa II. v roku 1787, tvorili v Uhorsku väčšinu obyvateľstva - sa venuje sem-tam chabá zmienka na pár riadkoch.

(Táto charakteristika bude asi ťažko preložiteľná do maďarčiny - pre nerozlíšiteľnosť termínov uhorský/maďarský - a nejasnou by bola i v anglickej, francúzskej alebo nemeckej verzii, pokiaľ by maďarský prekladateľ použil v oboch prípadoch termín "Hungarian", "hongrois", "ungarisch".)

Pre slovenských historikov sú slovenské dejiny dejinami územia Slovenska. Výklad začína pravekom územia, popisuje keltské a avarské osídlenia a v príchode Slovanov nevidí spravidla nejakú diskontinuitu. Do heroickej podoby je vyzdvihnutá Veľkomoravská ríša. (Slovenskí žiaci dostali nedávno mnemotechnickú pomôcku: Veľkomoravská ríša trvala zhruba iba toľko rokov, ako Československo.) Pre moju generáciu, vychovanú k historickému povedomiu po druhej svetovej vojne, boli dejiny Uhorska dejinami štátu, v ktorom boli Slováci prinútení žiť; uhorskí králi vládli Slovákom ale neboli ich kráľmi; bližší nám boli českí králi, o ktorých sme sa dozvedali pri výučbe "československých" dejín. Nebolo málo historikov - a za Tisovho Slovenského štátu reprezentovali vari oficiálne stanovisko - a nechýbajú ani dnes, ktorí rozvíjali vo svojej historiografii názor, že po páde Veľkej Moravy sa Slováci dostali do područia Maďarov, že tisíc rokov strávili v otroctve a až Slovenským štátom mohli nadviazať na tradíciu vlastnej štátnosti, ktorú mala predstavovať Veľká Morava.

Existujú minimálne dva nepochybné fakty, ktoré problematizujú romantizujúci výklad uhorských dejín, z maďarskej i zo slovenskej strany:

a) Fakt jazykový. Uhorský štát nebol, z jazykového hľadiska, maďarským národným štátom. Jazykom administratívy, súdov, vzdelávania na všetkých stupňoch škôl bola až do roku 1843

latinčina. Je asi ťažko určiť, koľkí z uhorských kráľov vedeli vôbec po maďarsky; u tých, čo boli Slovanmi, možno predpokladať že bežne rozprávali materinským jazykom; no i u dvora bola oficiálnym jazykom latinčina.

Ako je známo, veľa slov z oblasti poľnohospodárstva sú v maďarčine slovanského pôvodu. No slovanského pôvodu sú aj viaceré slová týkajúce sa štátnej administratívy. Nedá sa vyhnúť domnienke, že sa Slovania mohli podieľať na konštituovaní administratívy rodiaceho sa uhorského štátu. Veď netreba tiež zabúdať na odkaz, ktorý nechal kráľ Štefan svojmu synovi: "Regnum unius linguae uniusque moris fragile et imbecile es." ("Kráľovstvo jediného jazyka a mravov je krehké a slabé.")

b) Kardinálny fakt biologický. Spoločný maďarsko-nemecký výskum genetického zloženia maďarskej populácie skončil záverom, že geneticky sa táto populácia v podstate nelíši od ostatnej populácie krajín strednej Európy. Naopak, bola konštatovaná značná genetická vzdialenosť od mongoloidnej rasy, s ktorou boli pôvodní Maďari biologicky príbuzní. Súčasná maďarská populácia má tiež odlišnú genetickú výbavu ako majú Turci alebo Fíni. Možno teda povedať, že za tisícsto rokov spoločnej existencie v stredoeurópskom priestore došlo k temer úplnej biologickej homogenizácii pôvodných populácií Avarov, Germánov, Keltov, Maďarov a Slovanov.

Zdá sa mi, že tieto zistenia spochybňujú aj odhad, uvádzaný maďarskou historiografiou, že pri zrode uhorského štátu sa nachádzalo v Karpatskej kotline okolo pol milióna Maďarov a len štvrt milióna Slovanov. Genetická vzdialenosť súčasných Maďarov od súčasných Slovanov je nepatrná, kým ich vzdialenosť od pôvodných neindoeurópskych príbuzných je podstatne väčšia; to naznačuje prevahu "slovanských" génov.

Slabosť centrálnej moci, feudálna rozdrobenosť, malá urbanizácia a chýbanie veľkej metropoly, turecká okupácia južných území, náboženské vojny spôsobili, že Uhorsko ostalo po stáročia rozdelené na relatívne samostatné jednotky. To si tiež vynútilo,

aby mŕtvy jazyk, latinčina, slúžil ako médium vzájomnej komunikácie. To boli asi tiež príčiny, prečo nedošlo k prevládnutiu jediného hovorového jazyka a uhynutiu ostatných jazykov. To všetko však nezabránilo premiešaniu génov a vytvoreniu spoločného génového poolu: z biologického hľadiska sme všetci totožní, a môžeme sa hrdiť iba tým, že tento génový pool je polymorfne bohatý. (Genetický výskum zistil nízky index homozygótnosti.) Uzavretí do malých spoločenstiev, silno závislí na kultúrnych vplyvoch prichádzajúcich zo zahraničia, vytvárali sme až do počiatku 19. storočia iba malé lokálne kultúry. Žiadne zázraky: do svetovej kultúry sme veľa neprispeli. Dnes však, z nadhľadu, v analógii so spoločným génovým poolom, rozmanitosť tohoto kultúrneho poolu môžeme nazvať spoločným kultúrnym dedičstvom, spoločnou uhorskou kultúrou. Jazyková bariéra nesmie zakrývať túto biologickú a kultúrnu identitu.

5. Obtiažne bremeno 19. storočia

Priznajme spravodlivo cisárovi Jozefovi II., že svojou snahou zameniť latinčinu ako úradný jazyk nemčinou nemal na mysli všeobecnú germanizáciu monarchie. Uchvátený ideálmi osvietenstva chcel vybudovať Ríšu rozumu - a aký iný mohol byť v osvietenском chápaní ideálny štát než centralizovaný, prehľadný a jednotný? Ba obdivuhodný to bol vládár, keď sa inšpiroval ideami Francúzskej revolúcie i napriek tomu, že ich pričinením sa jeho sestra dostala pod guillotinu. Ak sa uhorská šľachta postavila proti cisárovým ambíciám, tiež to spočiatku nerobila z jazykových príčin, ale preto, lebo centralizácia štátu siahala na jej moc. "Natio Hungarica", uhorský národ, ktorý zahrňoval jedine šľachtu a ktorého "rodnou" rečou bola latinčina (nemá zmysel skúmať, akým jazykom šľachta hovorila vo svojich kaštieľoch alebo so svojimi poddanými, poväčšine iste po maďarsky, ale to vtedy bolo nepodstatné) sa postavil jednotne na obranu Uhorska. Prvý spontánny uhorský národný pohyb bol politickou germanofóbiou, nie

jazykovým maďarstvom.

Ale to už vieme: sociálna skupina v ohrození potrebuje ideológiu, aby sa upevnila jej súdržnosť a obranyschopnosť a zvýšila útočnosť voči cudzím skupinám a aby sa jej skupinovému záujmu dostalo "metafyzického" posvätenia. Ideológiou uhorského národa sa stáva maďarský nacionalizmus. Aby sa tak stalo, musí sa stredoveká koncepcia uhorského stavovského národa nahradiť koncepciou uhorského=maďarského politického národa a latinčina v úradoch, súdoch a školách musí byť nahradená maďarčinou. (Asi niekde tu dojde aj k onému "freudovskému" pozabudnutiu, ktorý v maďarčine znemožňuje diferencovať uhorské a maďarské.)

A znovu budme spravodliví: Protagonisti idey maďarského politického národa sledujú iba to isté, čo ideológovia Francúzskej revolúcie, ktorými sa vtedy nadchýňali najlepší duchovia Európy: l'État-Nation, národný štát. Lenže to, čo sa Francúzsku podarí - veď tam dávno pred Revolúciou, po celé stáročia, bola francúzština rečou šľachty a kráľovského dvora a národ sa definoval jazykom, ktorým hovoril kráľ - sa nemôže zdať v stredoeurópskom kotle početných etnik a ideí. Behom niekoľkých desaťročí pikardský, bretónsky, provensálsky jazyk temer úplne zaniknú a nikomu ani nenapadne - ani dnes! - pripúšťať, že by i len základná škola v Alsasku, Bretani, na Korzike mala mať iný vyučovací jazyk ako francúzštinu. V Uhorsku nielen vtedy chýbal onen pseudonáboženský ošial, ktorý zmietal Francúzskom a ktorý nedovoľoval pochybnosti a každý odpor likvidoval revolučným násilím, chýbali veľkolepé kultúrne dejiny, maďarskí Villonovia, Rabelaisovia, Montaigni, Descartovia, Voltairi, ktorí by boli maďarčine pridali žiaru, čo by pritiahla iné etniká a pohltila ich jazyky, tak ako plameň lampy priťahuje a spáli nočných motýľov.

A predsa sa maďarskému nacionalizmu podarilo niečo podstatné: Tým, že prišiel o čosi včasnšie ako nacionalizmus iných uhorských etnik, tým že vznikajúci maďarský moderný - t.j. jazykový, kultúrny - národ vyhlásil za výlučného dediča štátu založeného Arpádom a Štefanom, vnútil iným uhorským etnikám zaujatie

obranného postoja. (V ďalšom texte si budem všímať len Slovákov, ale podobné úvahy možno asi aplikovať aj na iné, najmä slovanské, uhorské etniká.) Ideológovia formujúceho sa slovenského národa prijali vnútenú hru: zriekli sa uhorských dejín a vytvorili mýtus tisícročného maďarského útlaku, pod ktorým Slováci dokázali prežiť. Pri takomto chápaní uhorskej štátnosti nebolo možné, aby i len jediný člen skupiny, čo dovtedy tvorila "natio Hungarica" - "štátotvorný národ", ako by sme dnes povedali - sa prihlásil k tým, čo uhorskú štátnosť vymedzovali týmto negatívnym spôsobom: Slováci skoro razom stratili celú šľachtu (ktorá, podľa výskumov slovenského historika B. Varsíka, nebola až tak málo početnou).

Obrannému postoju Slovákov nahrála filozofia J. G. Herdera. Nie slovanský, ale nemecký filozof vymyslel základňu pre utopickú víziu panslavizmu. Víziu, podľa ktorej Slovanov čaká skvelá, dominujúca budúcnosť v Európe, a aby sa jej dočkali, musia sa národy, hovoriace slovanskými jazykmi, najprv kultúrne, a potom i politicky zjednotiť. Panslavizmus, v Kollárovej, Štúrovej i Vajanského verzii, sa stal zhubou slovenského spoločenstva.

Znejasňoval jednoznačnú príslušnosť Slovákov k západnej civilizácii. Zvýraznil v slovenskom spoločenstve metodovsko-wichingovskú dilemu: vajatanie medzi byzantským a rímskym chápaním religiozity, práva, moci, poslušnosti, hodnoty individuálneho života. Zneistil uhorskú identitu Slovákov a zlahčil kardinálnu chybu, ktorou bolo zrieknutie sa podielu na uhorských dejinách. Stal sa zábranou pre zrod realistickej slovenskej politiky, prekážkou v politickom zrení. Ak rok 1848 bol prejavom dosiahnutej politickej dospelosti Maďarov, pre Slovákov bol rokom politického infantilizmu. Rezíduá panslavizmu sú prekážkou slovenského politického realizmu dodnes - veď dokážu ideovo spojiť tak protikladných politikov ako sú V. Mečiar a J. Čarnogurský.

Najmä však panslavizmus spustil infernálny proces stupňujúceho sa napätia medzi Maďarmi a Slovákmi, dynamiku pozitívnych spätných väzieb - slovanská orientácia Slovákov

prebúdza u Maďarov strach a snahu Slovákov čo najviac oslabiť; to u Slovákov stupňovalo mesianistickú vieru v záchranu zo strany Ruska; vidina ruskej intervencie (ku ktorej naozaj došlo, ibaže s iným zámerom než dúfali Slováci a než sa obávali Maďari) vyvolávala v národe, ktorý sa cítil v Európe osamotený, bez príbuzenstva, panickú hrôzu, až po rozhodnutie slovanské národy v Uhorsku ako trvalú hrozbu zlikvidovať rýchlo a úplne. Zjednodušujem, iste - 19. storočie nemožno vylíčiť na desiatich riadkoch. Ale je nesporné, že najmä stupňujúca sa paranoja na obidvoch stranách znemožňovala i len teoretický konštrukt lojálneho hungaroslavizmu, ktorý by bol obdobou austroslavizmu F. Palackého. Je škoda, že sa medzi Slovákami nevyskytol inteligentný pozorovateľ a ironik akým bo v Čechách K. Havlíček: stačila mu jedna návšteva Ruska, aby z panslavizmu vytriezvel a aby ho veľkej časti Čechov postupne sprotivil.

Výsledok nerovného zápasu je známy: V polovici 19. storočia podľa úradného sčítania ľudu bolo v ríši 1 759 000 Slovákov. O pol storočia neskôr sa z inteligencie celého Horného Uhorska hlási k slovenskej národnosti len 2 750 vzdelaných ľudí - a to je v tom ešte započítaných aj 1 423 porodných babíc. Lenže tento nerovný boj mal aj druhý dôsledok: rozpad Uhorska a začlenenie Slovákov do Československej republiky.

Budme po tretíkrát spravodliví: Prakticky úplné zlikvidovanie slovenskej inteligencie na prahu 20. storočia nemožno pripísať iba maďarizačnej politike. Je pravda, že v tú dobu už ani na jedinej strednej škole v Uhorsku sa nevyučovalo po slovensky. Ale aj v iných krajinách dostávala inteligencia často vzdelanie v inom než národnom jazyku a pritom nestrácala svoju národnú identitu. Druhou závažnou príčinou agónie - bez inteligencie, nervového systému, bolo by etnikum vymrelo - bola nemohúca obranná národná ideológia. Tá spôsobovala, že vzdelaní ľudia sa dobrovoľne vyčleňovali - tak ako sa vyčlenila šľachta a postupne aj meštianstvo - zo spoločenstva, ktoré sa odrieklo toho čo

spoluvytváralo a ktoré tým získalo komplexy menejcennosti, ktoré sa oddávalo chorobnému snilkovstvu a utópiám, v nemohúcnosti sa pasívne spoliehalo na iných a v romantickom bolestinstve márne hľadalo zdroj sebavedomia.

Holé prežívanie, ktorého jediným zmyslom je pretrvať, bráni tvorivosti rovnako v biologickej evolúcii ako v ľudských dejinách. Prázdny a hluchí ostali v dejinách Slovákov druhá polovica 19. storočia a prvé dve dekády 20. storočia. V tejto dobe si Maďari a Česi vybudovali jadrá svojich národných kultúr. Zo slovenských dejín vypadla lekcija pozitivizmu a realizmu, ktorou vtedy prešiel český národ. Niet vyhnutia: Slovensko ju musí absolvovať o sto rokov neskoršie, samostatne.

6. Lesk a bieda maďarských ilúzií

a) Americký antropológ W. H. Calvin vylíčil v jednej svojej knihe príbeh, ktorého aktérmi boli pred pol storočím fyzici E. Fermi a L. Szilard. V polovážnej zábave pri obede Fermi dokazoval, že vo vesmíre nemôžu byť inteligentnejšie bytosti, ako sú na Zemi ľudia: "Keby existovali, už by nás navštívili." Szilard namietol: "A možno sú už tu. No my ich nazývame Maďarmi." (V origináli, samozrejme: "But we call them Hungarians".)

L. Szilard bol jedným z plejády výborných matematikov a fyzikov, ktorými svet obohatilo Maďarsko. Nobelovu cenu za fyziku nedostal, hoci by si ju zaslúžil, tak ako ju nezaslúžene nedostali J. von Neumann, M. Polányi, J. Selye, i ďalší. Zato však Nobelovu cenu dostalo desať prírodovedcov (naposledy v r. 1994!), čo sa narodili v Maďarsku. Nijak iná malá krajina sveta nemôže vykázať takú vynikajúcu bilanciu.

Ibaže: zo všetkých nobelistov len jediný, A. Szent Györgyi, dostal Nobelovu cenu ako občan Maďarska. Ostatní žili a pracovali v iných krajinách. Všetci boli produktami nesmierne plodnej stredoeurópskej kultúry, na vzniku a existencii ktorej mala

rozhodujúci podiel židovská komunita Viedne a Budapešti. V osemnástmiliónovej populácii Uhorska bolo r. 1910 deväťstotisíc Židov (Budapešť mala vtedy milión obyvateľov). Viacerí z najprominentnejších prírodovedcov dostali vzdelanie dokonca na tom istom budapeštianskom gymnáziu.

Tento zdroj excelencie treba mať na pamäti. Najmä preto, aby bola zrejmá jeho výnimočnosť, ale tým i jeho potenciálna efemérnosť a krehkosť. Je výzvou, ktorá prekračuje hranice Maďarska: strážme všetci stredoeurópske kultúrne dedičstvo, nadväzujme naň, rozvíjajme ho - a nezabúdajme na to, že vyrástlo z podhubia jedinečného etnického a kultúrneho polymorfizmu, akým sa v prvých dekádach tohoto storočia vyznačovali obe rakúsko-uhorské metropoly.

b) Maďarským historickým klišé, pro domo i smerom do zahraničia, je konštatovanie, že Trianonskou dohodou stratilo Maďarsko dve tretiny svojho územia. Na jazykovú pascu, ktorú tento slovný obrat umožňuje, som už upozornil. Z nej vyrastá aj utopický sen o znovuzjednotení všetkých Maďarov a o "obnovení" Veľkého Maďarska.

Spory o tom, koľko po rozpade Uhorska ostalo Maďarov v Československu a koľko Slovákov v Maďarsku sú neplodné: spoľahlivé čísla už nikto nezistí. Objektívne údaje sčítania ľudu z r. 1910 poskytujú skreslený obraz - v roku najprudšej maďarizácie bolo národné povedomie príslušníkov nemaďarských národov Uhorska do tej miery oslabené, že sa mnohí z nich hlásili už k maďarskému národu. Maďari, ktorí pripadli do Československa, si počas 70 rokov jeho existencie dokázali zachovať svoju národnú identitu a je pravdepodobné, že sa len v malej miere jazykovo a kultúrne asimilovali. Na druhej strane je isté, že územia južného Slovenska, z ktorých časti mohli byť pri rozpade Uhorska národne homogénnymi - súvisle osídlenými maďarsky hovoriacim obyvateľstvom - sa stali národne zmiešanými územiami. Nie násilne, ale v dôsledku prirodzených ekonomických, demografických a sociálnych procesov. Rehomogenizácia týchto území, ktorá by vytvorila

predpoklady pre autonómiu alebo prípadne i pre odtrhnutie týchto území, by bola uskutočniteľná jediným spôsobom: násilím, etnickými čistkami.

Kto si to neuvedomuje, oddáva sa ilúzii, z ktorej by mohol vzplanúť po balkánskej tragédii druhý európsky požiar.

7. Druhá osobná digresia: deväť mesiacov v politike

Po implózii komunistického režimu koncom r. 1989 stal som sa ministrom školstva Slovenskej republiky. Rovno z biochemického laboratória ocitol som sa na politickom poste. Čoskoro sa dostala do popredia otázka škôl, na ktorých sa vyučovalo v maďarskom jazyku. Maďarská elita si rýchlo sformovala politické štruktúry, vznikol Zväz maďarských pedagógov, boli zostavené konkrétne politické programy.

Na slovenskej strane bola situácia iná. Dlho ešte jedinými politickými stranami boli komunistická strana (ktorá po čase zmenila názov) a kolaborantské pseudostrany z komunistického obdobia. Kresťansko-demokratické hnutie (KDH) sa zo začiatku oddávalo ilúzii, že Slováci ostali "neskazeným", hlboko religióznym národom, čo vo svojej väčšine ochotne príjme autoritatívny "boží štát", ktorý ho ochráni pred konzumne upadlým Západom a odizoluje od neznabožských Čechov. "Mozog" hlavnej protikomunistickej sily, Verejnosti proti násiliu (VPN), predstavovala - s ojedinelými výnimkami - hŕstka intelektuálov, horiacich entuziazmom, produkujúcich skvelé vyhlásenia o zrode občianskej spoločnosti, o potrebe morálky v politike, o šanci, ktorú dostáva Slovensko, a samozrejme aj o novej ére slovensko-maďarskej spolupráce, ale odmietajúcich vstúpiť do praktickej politiky v predstave, že budú z úzadia ideovo riadiť zákonodárnych a výkonných politikov. Ešte skoro dva roky po prevrate časť tejto elity odmietala premeniť VPN na štandardnú politickú stranu a ešte v štvrtom roku po prevrate podieľať sa na nepatetickej stránickej politike. Bez kontaktu s praktickou

politikou, navyše podliehajúca ilúzii o "zmúdreaní" komunistov, ktorí v čistkách po r. 1968 prestali byť členmi strany no poväčšine komunistoidnými osobnosťami ostali, nemohla táto elita uspieť.

Nekonštatujem to vyčítavo (ak, tak jedine sebakriticky: aj keď som sa, vzhľadom k svojmu podieľaniu sa na praktickej politike, učil rýchlejšie, nedokázal som svoju skúsenosť presvedčivo preniesť na iných), a už vôbec nie ironicky. Znovu sa, s nevyhnutnou logikou, vyjaviť politická nezrelosť slovenského spoločenstva. Treba vidieť paralelu medzi rokmi 1989-90 a rokmi 1848-49. V meruôsmom roku slovenská elita nedokázala vyhotoviť pragmatický politický program a pre jeho presadenie zorganizovať politické strany. Namiesto toho v romantickom rojčení narobila politické chyby, za ktoré potom generácie potomkov museli draho zaplatiť. V r. 1848 sa politický život maďarského spoločenstva v Uhorsku uskutočňoval už prostredníctvom štandardných politických strán.

Spolupracujúcim partnerom VPN bola Maďarská nezávislá iniciatíva (MNI). MNI si pohotovo zostavila radikálny politický program. Program sledoval dosiahnutie politickej autonómie maďarsky hovoriacich občanov, vyčlenenie z centrálnej správy všetkých troch mocí moderného štátu: v parlamente samostatnú komoru maďarských poslancov, na každom ministerstve predstaviteľa Maďarov vo funkcii námestníka ministra, a počítalo sa aj s autonómnou súdnou mocou. Prirodzeným dôsledkom bola i požiadavka úplnej kultúrnej a školskej samostatnosti. Súčasťou školskej autonómie malo byť zriadenie Maďarskej univerzity v Komárne.

V revolučnej situácii bol takýto radikálny program legitímnym. Bolo však výrazom nie revolučnosti situácie, ale nezrelosti slovenskej politiky, že tento program sa nestal nielen predmetom verejnej diskusie, ale ani predmetom politického jednanja medzi predstaviteľmi MNI a VPN. Okrem všeobecných deklarácií VPN nijaký maďarský program nemala. Moja snaha

dosiahnuť otvorenú konfrontáciu programov a hľadanie prijateľných kompromisov sa stretla na oboch stranách s nedôverou a podozrievavosťou a ad hoc zorganizovaná diskusia skončila fiaskom.

To, čo v kruhoch teoretizujúcich revolucionárov nemalo iné dôsledky než pár osobných averzií, malo inú podobu na úrovni praktickej politiky. Ako sa radikalizovali postoje na maďarskej strane a ako sa opierali o extrémne požiadavky, vyvolávali radikálne reakcie na slovenskej strane. Trvanie na rozdelení ôsmich gymnázií na južnom Slovensku, ktoré mali slovenské i maďarské triedy (a ktoré existovali povedľa jedenástich samostatných maďarských gymnázií) polarizovalo maďarských a slovenských učiteľov. Požiadavka niektorých maďarských pedagógov celkom zrušiť výučbu slovenského jazyka na maďarských školách stimulovala extrémistov medzi Slováckmi k výzvam na obmedzenie počtu maďarských škôl. Presadzovanie maďarskej univerzity bolo v rozpore s úsilím skonsolidovať najprv existujúce vysoké školy a opodstatňovalo nároky iných na založenie katolíckej univerzity a univerzít v malých mestečkách; najmä však zbytočne roznecovalo protimaďarskú demagógiu poukazujúcu na osud slovenských škôl v období uhorskej maďarizácie.

Mohol som robiť jediné: mierniť vášne a snažiť sa o kompromisy. Nevďačné postavenie politika vklineného medzi dve strany s protikladnými požiadavkami! Jedinú istotu, že robím politické optimum, mi dávalo vedomie, že počet faciek, ktoré som dostával z jednej strany bol rovnaký ako z druhej. Na ministerstve školstva sme zriadili oddelenie pre školy na národne zmiešanom území, ktoré by sa koordinovane a rovnocenne staralo o maďarské i slovenské školy, sformovali sme expertnú skupinu pre tieto školy - Zväz maďarských pedagógov sa rozhodol obe inštitúcie bojkotovať. Aby došlo k skutočnej rovnoprávnosti vzdelávania, konzultoval som možnosť, že by sa recipročne v slovenských školách na národne zmiešanom území vyučovala maďarčina. Z obavy pred reakciou slovenských nacionalistov ma od tohoto opatrenia odradzovali aj

umiernení Maďari.

Polutovaniahodne zasiahol do tohoto vývoja redaktor televízie Maďarskej republiky A. Sugár, ktorý so mnou natočil rozhovor o maďarskom školstve. Dlhý rozhovor účelovo rozstrihal a skrátil. V populárnom programe Panorama, hodne sledovanom v Maďarskej republike i na južnom Slovensku, ma prezentoval ako slovenského nacionalistu a navyše hlupáčka. V tom istom programe predstaviteľ extrémneho nacionalistického krídla slovenských Maďarov M. Duray ma označil za ministra, čo zatvára maďarské školy. (Bolo to v dňoch, keď som na vláde presadil zdvojnásobenie počtu študentov na maďarskom oddelení Pedagogickej fakulty v Nitre tak, aby sa na nej pripravovalo pre prácu učiteľa na maďarských školách 500-550 študentov a dosiahol som aj jeho finančné zaistenie.) Krátko predtým sme si s ministrom školstva Maďarskej republiky F. Glatzom vymenili listy o tom, ako prehĺbiť naše kontakty a prostredníctvom škôl začať etapu priateľskej spolupráce medzi našimi národmi. Listy boli napísané so zámerom zverejnenia v oboch štátoch. List ministra Glatza bol uverejnený v tlači v Maďarsku i na Slovensku; môj list tlač Maďarskej republiky doteraz neuverejnila. A tak zásluhou pánov Sugára a Duraya museli asi moji priatelia v Maďarsku žasnúť, aký som urobil obrat vo svojom celoživotnom presvedčení.

Dnes je toto obdobie za nami. Z intelektuálov bývalej MNI vyrástli skúsení politici a predpokladám, že na naivnú radikálnosť svojho vtedajšieho programu sa pozerajú rovnako ako ja - s chápaným úsmevom. Rád konštatujem, že i v časoch názorových stretov pretrvávala medzi nami korektnosť, ktorá nemala vtedy a ani dnes ďaleko od pocitu priateľstva. Od ich politickej rozvahy bude veľa záležať, ako sa budú vyvíjať slovensko-maďarské vzťahy. Majú svoj program; je však treba, aby si ho nedávali kontaminovať extrémizmom svojich účelových spojencov.

Naproti tomu ani jediná slovenská politická strana nemá premyslený maďarský program. Celá ich politika spočíva v tom, že dodatočne reagujú na kroky maďarských partnerov. Naďalej na

Slovákoch leží bremeno stereotypu z počiatku 19. storočia: namiesto jasného, pozitívneho programu, ktorý by vychádzal z realít a z odhadov budúceho európskeho vývoja, jediné: obranný postoj.

8. Bieda (bez lesku) slovenských ilúzií

a) Národ je pojem historicky obmedzený, rôzny v rôznych kultúrach, definične rozmazaný. Zdá sa mi, že nášmu stredoeurópskemu chápaniu je najbližšie poňatie E. Renana. Podľa neho je národ duchovnou rodinou, akýmsi jednotným kolektívnym vedomím, ktoré spočíva v spoločnej ucelenej interpretácii minulosti, v citovej zviazanosti s utrpením, obeťami, hrdinstvami, víťazstvami, ktorými kolektív prešiel, v kulte spoločných predkov. Kolektívne vedomie národa sa orientuje nielen na minulosť, ale na prítomnosť a budúcnosť, je to vôľa žiť pohromade, snaha naďalej spoločne uskutočňovať veľké činy. Pre príslušnosť k národu sa slobodný jedinec rozhoduje voľbou, neurčuje ju ani jeho pôvod, ani rasa, ani materinský jazyk. Dalo by sa dodať, že spoločenstvá, ktorým takáto vedomá duchovná jednota chýba, možno označovať ako etniká a nie ako národy.

Spĺňa slovenské spoločenstvo Renanovo kritérium národa? Viacerí slovenskí vzdelanci si v minulosti, vzdialenej i najnovšej, v kritických okamžikoch stavali otázku, či sú Slováci vôbec národom. V slovenskom spoločenstve dosiaľ neexistuje jednotný, bezvýhradne prijímaný pohľad na rozhodujúce udalosti minulosti: na význam Veľkej Moravy, na uhorské dedičstvo, na štúrovskú generáciu, na Československú republiku. Časť spoločenstva by chcela muža, ktorý bol po porážke nacizmu popravený ako vojnový zločinec, vyhlásiť za národného hrdinu. Jediná udalosť, ktorou Slováci vstúpili samostatne a dobrovoľne na scénu európskych dejín, protifašistické povstanie z r. 1944 (so zbytočným pátosom pomenované Slovenské národné povstanie), je časťou ideológov považované nie za vec cti a hrdosti, ale smútku

a hanby. Niektorí historici odmietajú predstavu, že by sa spoločné uhorské dedičstvo mohlo stať základňou zblíženia Slovákov a Maďarov poukazovaním na to, že v 19. storočí Slováci neboli braní ako partneri a že sa popierala ich svojbytnosť.

Čo znepokojuje, nie je natoľko rozdielnosť pohľadov, ako ich vášnivnosť a zároveň labilita. Pred pár rokmi nezmieriteľní bojovníci za internacionalizmus sú dnes nezmieriteľnými nacionalistami. Kedysi bojovní ateisti sa teraz predvádzajú svojou zbožnosťou a náboženskú vieru nanucujú iným. Netýka sa to iba politikov, ale rovnako literátov, ktorí si oddávna vyhradzovali v spoločenstve označenie "svedomie národa". Čo znepokojuje najviac, je to, že nešlo vtedy a nejde ani teraz o pretváрку, tieto obraty sú úprimné. Je to svedectvo toho, že tomuto spoločenstvu dosiaľ chýba kategorický imperatív nemenných a nespochybňovaných kolektívnych hodnôt, fixovaných do imprintingovej stability rodinným prostredím a školou.

Závažné výsledky troch empirických výskumov sú, podľa môjho názoru, kľúčom k pochopeniu tohoto stavu:

- Antropológovia a genetici zistili, že až do druhej svetovej vojny boli jednotlivé oblasti Slovenska navzájom silno izolované. Izolácia bola už na úrovni jednotlivých dedín: až na vzácne výnimky manželia pochádzali z tej istej obce a časté boli aj príbuzenské sobáše. Z hľadiska takejto biologickej uzavretosti sídlíšť a regiónov predstavuje Slovensko európsky unikát.

- Biologickej uzavretosti odpovedala kultúrna uzavretosť, ktorú popísali etnografi. Ešte i dnes sa obyvatelia jednotlivých regiónov Slovenska podstatne líšia v mentalite, v pracovitosti a podnikavosti, v pomere k vlastníctvu, náboženstvu, vrchnosti, v organizácii rodinného života, v chápaní významu a roly príbuzenských vzťahov. Neprekvapilo by ma, keby porovnávacie štúdie ukázali, že v tejto rozdrobenosti a rozmanitosti životných štýlov a hodnôt tiež je Slovensko jedinečnou krajinou v Európe.

- Výskumom nárečí jedného slovenského regiónu, Liptova, sa zistilo, že ešte pred šesťdesiatimi rokmi sa hranice nárečí

prekrývali s hranicami bývalých feudálnych panstiev. Feudálny poriadok, ktorého pozostatky pretrvávali do počiatku 20. storočia, bol teda jednou z príčin vysokého stupňa izolácie obcí a mikroregiónov.

Táto izolovanosť sa od polovice 20. storočia zásluhou industrializácie a urbanizácie začala pretŕhať. Výsledkom neorganického miešania rozdielných skupinových hodnôt, ich zrážky s novými hodnotami, ktoré prinášal zrýchlený modernizačný proces, muselo nevyhnutne byť rozkolísanie, ba rozpad hodnotového systému tradičných komunít. V tejto hodnotovej rozmazanosti a neistote sa nachádza slovenská spoločnosť dnes - stále ešte viac etnikum, než národ. Pozitívne vymedzení viac ako Liptáci, Kysučania, Horehronci, Záhoráci, než ako Slováci. Stále ešte skôr iba pocit spoločného ohrozenia cudzími, Čechmi, Maďarmi, prebúdza slovenskú identitu. To dokázali po páde komunizmu zneužiť ctižiadostiví politici k neuváženej "hre s ohňom", v ktorej jeden z nich, na vlastné počudovanie, rozbil fungujúci československý štát.

Lenže niet alternatívy: spoločenstvo, zavreté dnes do celku vymedzeného štátnymi hranicami, sa musí duchovne skonsolidovať. Nelahký proces zrýchleného zrenia, ktorý zmieta Slovenskom, naznačuje, že sa tu odohráva čosi, čo poznali skôr veľké národy, anglický, francúzsky a španielsky: štát formuje národ a dáva mu definitívnu podobu. Malé národy poznali obyčajne opačný postup: národ predchádzal štátu; stmelení spoločne zdieľanými hodnotami, musel si vlastný štát vydobyť.

b) Až do počiatku 19. storočia bola čeština spisovným jazykom Slovákov. Názor, že Slováci a Česi sú dvomi vetvami jediného, československého národa, oficiálne hlásaný po vzniku Československej republiky, bol implicitný v slovenskom myslení oddávna. V r. 1908 ho vyslovil dokonca i neskorší duchovný otec protičeského konzervatívneho nacionalizmu Andrej Hlinka. Rozpadom Československa táto predstava zrejme definitívne skončila. Po vytvorení Československa sa naozaj z časti populácie formoval moderný československý národ - v Európe teda jeden z najmladších

- demografické i kultúrne faktory k tomu nevyhnutne viedli. Dnes ostávajú Čechoslováci iba národnou menšinou v obidvoch následníckych štátoch, rovnakou ako Maďari alebo Nemci. S neistou budúcnosťou. Možno má pravdu v Česku žijúci slovenský režisér F. Fenič, že aj tristotisícová slovenská menšina v Českej republike bude behom jednej generácie asimilovaná.

Súžitím s Čechmi osvojila si veľká časť slovenskej populácie dve ilúzie. Prvá: že Slováci majú demokratické tradície. Nemajú. Neparticipovali ako politický subjekt ani len na tej skromnej podobe demokracie, akú umožňovalo Uhorsko v posledných desaťročiach svojej existencie. Aj za 70 rokov Československa boli viac objektom, než subjektom politických dejín štátu. Iba vznikom samostatnej Slovenskej republiky mohlo začať neľahké a bolestivé učenie sa demokracii.

Druhou bola ilúzia o dosiahnutej civilizačnej a kultúrnej úrovni. V spoločnom štáte bola určovaná českým partnerom a Slováci v ňom boli umele udržiavaní vyššie než odpovedalo ich tradíciám a potenciálu. Súčasný prepad je nevyhnutný. Pre správne sebauvedomenie je však práve tak potrebný a užitočný, ako je súčasné zrýchlené učenie.

c) Panslavistické rezíduá majú v slovenskom spoločenstve podobu špekulácií, že by Slovensko mohlo byť mostom medzi Západom a Východom. Pokiaľ sa vyskytujú medzi nevzdelanými a oportunnými politikmi, sú politicky nebezpečné, ale ideovo neplodné: sú výrazom xenofóbie, komplexov menejcennosti, ktorú rast všeobecnej vzdelanosti postupne vydusí. Závažnejším je ideový zmätok, ktorým sa vyznačuje časť politických a náboženských konzervatívcov. Títo ľudia sú neschopní pochopiť, že Slovensko prešlo definitívne modernizačným a sekularizačným procesom, aj keď značne deformovaným, pretože bol prirýchly a udial sa za komunistickej éry. Povedľa "metodovsko-wichingovského" hodnotového váhania najmä len jazyková príbuznosť spája Slovákov s východnými Slovanmi; uhorská i československá kultúrna tradícia si vynúti, aby sa sformovali v moderný národ európskej podoby.

d) V jednom predstavujú súčasné dejiny Slovenska svetový unikát: Slováci dosiahli v 20. storočí trikrát nezávislosť nečakane a - ak by sme merali vôľou väčšiny - nechcene. Z rúk iných. Iné spoločenstvá museli si nezávislosť vybojovať a krvou spečatiť. Tento fakt je, zdá sa, príčinou vzťahu aký má spoločenstvo ku svojej kultúrnej elite a k svojmu politickému osudu. Vzťahu, ktorý možno sotva nazvať ináč než ľahkomyselnosťou. Je možné, že sa do Maďarska dostalo po rozpade Uhorska vyše 400 000 Slovákov, ako odhaduje slovenský historik L. Deák; isté však je, že sa pri sčítaní obyvateľstva v Maďarsku v r. 1990 za Slovákov prihlásilo iba 10 459 ľudí. Je pravdepodobné, že v podobnom pomere, teda na menej ako 100 000, by bol za 70 rokov klesol počet Slovákov v celom Uhorsku, keby sa Uhorsko nebolo rozpadlo a Slováci nedostali možnosť rozvoja v Československej republike. Nie iba pod tlakom maďarizácie, ale pre onú ľahkomyselnosť, ktorá prehliada že - ako zdôraznil E. Renan - "existencia národa je každodenným plebiscitom".

V budúcnosti nepôjde už o to, či pretrvá slovenský jazyk. Pôjde o to, či pretrvá Slovenská republika ako nezávislý štát. Čo bolo ľahko získané, môže byť znovu ľahko stratené.

e) Asi len v malej extrémnej časti slovenských nacionalistov sa vyskytuje viera, že cielavedomou "slovakizáciou" bude možno maďarskú menšinu Slovenska asimilovať. Všeobecnejšou je predstava - ba túžba - že by si príslušníci tejto menšiny zachovali svoj jazyk, ale sa stali "maďarsky hovoriacimi Slovákami". Že by sa nimi mali cítiť - tak, ako sa príslušníci švédskej menšiny vo Fínsku považujú za švédsky hovoriacich Fínov. (Podobný zámer, aj keď obrátený, mal uhorský Národný zákon z r. 1868.)

Je to utópia. Pokiaľ sa slovenská politika nestane dôstojnou politikou európskeho štandardu, pokiaľ samotní Slováci budú mať ťažkosti nájsť hodnoty, s ktorými by Slovensko mohlo stáť sebavedome pred svetom, pokiaľ sa vedomie spoločného uhorského dedičstva nestane všeobecným, dovtedy sa maďarsky hovoriaci občania Slovenska budú cítiť príslušníkmi toho národa, ktorý žije

v Maďarskej republike a svoju tvorbu budú považovať za súčasť jednotnej a jedinej maďarskej kultúry. Rozpad Československa im situáciu sťažil: iste bola L. Grendelovi prijateľnejšia predstava, že je súčasťou tej kultúry, do ktorej patria J. Seifert a M. Kundera, než...

9. Spoločenstvo osudu

Tisícsto rokov prežili Slováci a Maďari spoločne v Karpatskej kotline. Majú spoločné dejiny a až do začiatku 19. storočia aj spoločnú kultúru. Spoločný osud budú zdieľať naďalej. Ak by raz vstupovali do Európskej únie, tak spoločne. Príroda neznáša vákuum - a politika ešte menej. Prechodné mocenské vákuum, čo vzniklo v strednej Európe, bude čoskoro zaplnené. Rusko sa opäť skonštituuje vo veľmoc s geopolitickými ambíciami. Dvaja pešiáci v strategicky rozhodujúcej pozícii na geopolitickej šachovnici - to je maďarská a slovenská budúcnosť najbližších rokov.

10. Ako ďalej?

a) Do vedomia populácií v Maďarskej i Slovenskej republike treba dostať poznatok o biologickej totožnosti, o spoločných dejinách a o kultúrnej príbuznosti oboch spoločenstiev. Slováci si musia uvedomiť, že mýtus tisícročného útlaku bol nielen historicky chybný, ale že svojim bolestíntvom a glorifikovaním púheho prežívania ako cnosti bol samovražedný. Treba pritom naďalej kultivovať kultúrnu rôznorodosť, ako veľkú zásobáreň spoločných evolučných možností. Maďarská menšina na Slovensku by mala zohrať dôležitú rolu v rozvíjaní tohoto kultúrneho polymorfizmu. Ak maďarskí občania Slovenska budú mať pocit, že prispievajú nie iba k rozvoju maďarskej kultúry, ale aj k bohatstvu spoločnej kultúry Slovenskej republiky a ak budú slovenskí občania schopní ich kultúru takto percipovať, môže sa ona stať mostom medzi kultúrami oboch štátov. Spoločne a koordinovane bude treba riešiť aj

problém, ktorý je "časovanou bombou" tohoto regiónu - rómsku otázku.

b) Kategoricky treba odsúdiť volania po náprave historických krívd a po reciprocite v osude národných menšín. Za vznešenou rozhorčenosťou nacionalistov treba demaskovať osobné ambície, psychopatické črty osobnosti a komplexy menejcennosti.

c) Vymiznutím židovského spoločenstva skončila stredná Európa a neostáva nám po nej nič viac než nostalgická spomienka. Cieľom integrácie, kultúrnej i politickej, nemôže viac byť stredná Európa, ale len Európa ako celok. Aby sa natrvalo stratili predsudky, vyplývajúce z rozdielu jazykov (i predsudky spôsobené príbuznosťou slovanských jazykov), treba dosiahnuť, aby sa angličtina stala v našom regióne lingua franca. Univerzitné vzdelávanie treba postupne internacionalizovať a urobiť v ňom z angličtiny latinčinu 21. storočia.

d) Slováci nemajú dôvod k pesimizmu a rezignácii, ktoré sa začínajú zmocňovať časti vzdelancov. Biológia dávno vie, že keď sa preruší dlhodobá izolovanosť populácií a začne medzi nimi genetické kríženie, objaví sa efekt heterózy: potomstvo je neobyčajne zdatné a vitálne. Biologická a kultúrna heteróza, skombinované s pracovitosťou, ktorú Slovákov naučila stáročná hmotná bieda a poddanstvo, sú predpokladmi skorého úspechu. Toto sú z dlhodobého hľadiska určujúce faktory, a nie výčiny adolescentnej politiky.

e) Zo slovenského spoločenstva treba dôsledne vymýtiť i len stopy myslenia a orientácie, ktoré by pripomínali panslavizmus. Reálny panslavizmus nebol nikdy ničím iným než panrusizmom - jednou z ideológií ruských imperiálnych snažení. Etablovaním autoritatívneho režimu v Rusku sa ním stane nanovo. Slováci i Maďari, Maďarská i Slovenská republika musia premyslene, koordinovane a spoločne čeliť hlavnému nebezpečeniu, ktoré by mohlo nadhlo ohroziť našu príslušnosť k euroamerickej civilizácii: strhnutiu spoločného regiónu do gravitačnej zóny Ruska.

Základné literárne odkazy

- Bodnár, J. (Ed.): Dejiny filozofického myslenia na Slovensku. I. Veda, Bratislava 1987.
- Czeizel, A., Benkmann, H. G., Goedde, H. W. (Eds.): Genetics of the Hungarian Population. Akadémiai Kiadó, Budapest 1991.
- Féglóvá, V., in: Krivý, V. (Ed.): Slovensko a jeho regióny. Sociologický ústav SAV, Bratislava 1994.
- Ferák, V., Kroupová, Z.: Changes in the Population Structure of Slovakia and their Genetic Significance. In: Szabó, G., Papp, Z. (Eds.): Medical Genetics. Excerpta Medica, Akadémiai Kiadó, Budapest 1977.
- Kováč, D. (Ed.): History and Politics. Czechoslovak Committee of the European Cultural Foundation, Bratislava 1993.
- Pamlényi, E. (Ed.): A History of Hungary. Corvina Press, Budapest 1973.
- Polišenský, J. V.: History of Czechoslovakia in Outline. Bohemia International, Prague 1991.
- Renan, E.: Qu'est-ce qu'une nation? Helleu, Paris 1934.
- Stanislav, J.: Liptovské nárečia. Matica slovenská, Turč. Sv. Martin 1932.
- Štúr, S.: Smysel slovenského obrodzenia. Tranoscius, Lipt. Sv. Mikuláš 1948.
- Varsík, B.: Otázky vzniku a vývoja slovenského zemanstva. Veda, Bratislava 1988.